

ЛІТАРА Ў: АД ДЫЯКРЫТЫЧНАГА ЗНАКА ДА ПОМНІКА

Белазорчык Г.М.

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Албут А.А. – старшы выкладчык

Зроблена спроба сцісла перадачы сістэматызаванай інфармацыі, прысвечанай лінгвакультуралагічнаму аспекту вывучэння літары Ў, яе ўзнікнення і замацавання ў сучасным алфавіце і культурным асяроддзі беларусаў.

Мова – гэта не толькі сістэма фанетычных, лексічных і граматычных адзінак, з дапамогай якіх выражаюцца думкі і пачуцці людзей, гэта своеасаблівая «генетычная кадэфікацыя» культуры зносін паміж людзьмі. Мова жыве па сваіх нормах і законах. І менавіта моўная практыка вымагае змен, якія часта прыводзяць да рэформ правапісу.

Так, на дадзены момант мы карыстаемся Законам Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (ад 23 ліпеня 2008 г.), якія ўступілі ў сілу з 1 верасня 2010 г. Ён датычацца і парадку напісання Ў – унікальнай літары беларускага алфавіта са складанай гісторыяй узнікнення і спецыфічным графічным афармленнем.

Кірыліца, старажытная славянская азбука, – аснова сучаснага беларускага пісьма. Першадрукава яна мела толькі рукапісны варыянт ужывання. Але наш зямляк, славуты першадрукар Францыск Скарына са старажытнага горада Полацка, стварыў на аснове кірыліцы шрыфт, на якім з 1517 па 1519 г. надрукаваў у беларускай рэдакцыі 23 кнігі Бібліі ў перакладзе з царкоўнаславянскай мовы і тым самым даў жыццё друкаваным літарам. Прыкладна да канца XVII ст. на нашых землях карысталіся менавіта кірылічным пісьмом.

Аднак сейм Рэчы Паспалітай 1696 г. прыняў пастанову, згодна з якой у справаводстве ВКЛ павінна была выкарыстоўвацца выключна польская мова, а пісаць па-беларуску дазволена было толькі лацінскімі літарамі.

Пётр I у 1708 г. правёў рэформу рускай графікі, і з таго часу кірыліца атрымала назву «грамадзянскай азбукі» («грамадзянкі»). Выявы ж літар дадзенага алфавіта стварыў беларус Ілья Фёдаравіч Капіевіч, паэт, выдавец, перакладчык.

З 1772 г. у выніку падзелу Рэчы Паспалітай беларускія землі пачалі ўваходзіць у склад Расійскай імперыі. Гэта паўплывала на тое, што тагачасныя беларусы мелі права карыстацца

дзвюма графічнымі сістэмамі – кірыліцай і лацінкай, што стварала пэўныя цяжкасці. Таму з цягам часу было прынята рашэнне аб наданні перавагі «грамадзянцы» (1913 г.).

Калі прасачыць гісторыю фарміравання кірыліцы, заўважым, што з 1708 г. у яе складзе з'явіліся літары *Э і Я*, з 1735 г. – літара *Й*, а з 1797 г. – літара *Ё*. З цягам часу ў беларускім варыянце кірыліцы паступова замацаваліся літары *І, Ў* і зусім зніклі літары *И, Щ, Ъ*. Такім чынам, зараз мы маем алфавіт, найбольш прыстасаваны для перадачы жывога маўлення беларусаў. Безумоўна, літара *Ў* заслугоўвае асобнай увагі, бо з'яўляецца непаўторнай асаблівасцю беларускай мовы. «*Ў* – дваццаць другая літара беларускага алфавіта. Утворана шляхам спалучэння літары *У* з дыякрытычным знакам» [1, с. 580]. Камора (◌[^]) паерык (◌[~]), цітла (◌[~]) – гэта самыя характэрныя дыякрытычныя знакі старабеларускага пісьменства.

Графічнае жыццё літары *Ў* дало зліццё назвы апошняй літары *У* царкоўнаславянскай і старажытнарускай азбук, якая абазначала гук *І*, з брэвісам (◌[~]) – адным з кірылічных і лацінскіх надрадковых дыякрытычных знакаў, запазычаным са старажытнагрэчаскай пісьменнасці, дзе ён пазначаў кароткасць галосных.

Нельга катэгарычна сцвярджаць, што *Ў* не існуе ў іншых алфавітах. Так, яна сустракаецца ў алфавіце азіяцкіх эскімосаў, дунганскім алфавіце. У беларускай мове гук [ў] з'явіўся на месцы гукаў [л], [у] і [в] (*врочыццо, вшышалшы, плакавъ, по узгоркохъ*) [1, с. 580], што адпаведна зараз пазначаецца літарай *У*, якая фіксуе на пісьме спецыфічны гук і вылучае беларусаў сярод усходніх, заходніх і паўднёвых славян.

Пётр Аляксеевіч Бяссонаў, рускі філолаг, фалькларыст, выдавец зборнікаў балгарскага, сербскага, рускага фальклору, у 1870 г. упершыню прапанаваў увядзенне ў карыстанне *Ў*. На жаль, па тэхнічных прычынах доўгі час *Ў* па-ранейшаму замянялася на *У*.

У 1918 г. свет пабачыла «Беларуская граматыка для школ» Б. А. Тарашкевіча, у якой упершыню былі сфармуляваны асноўныя правілы беларускага правапісу, паяднаны фанетычны і марфалагічны прынцыпы напісання слоў. У выданні адзначалася, што «ўсе літары мовы, пералічаныя ў сталым парадку, называюцца азбукай (інакш альфавэтам або абэцэдай). У беларускай азбуцы 32 літары ў такім парадку: а, б, в, г, д, е, ё, ж, з, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ў, ф, х, ц, ч, ш, ы, ь, э, ю, я» [2, с. 47]. У першай кнізе і ва ўсіх наступных перавыданнях у пераліку 32 літар беларускага алфавіта знайшлося месца і літары *Ў* як элемента спецыфічнай перадачы жывых народных гаворак (малюнак 1).

Малюнак 1 – «Беларуская граматыка для школ» (1929 г.) Б. А. Тарашкевіча, факсімільнае выданне (1991 г.)

У 1926 г. адбылася значная падзея: у Мінску была праведзена Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі, асноўная тэма якой – «правапісна-графічная» [3, с. 21]. На аснове матэрыялаў канферэнцыі было прынята рашэнне аб выкарыстанні ў якасці графічнага сродку беларускай літаратурнай мовы кірыліцы. Рэформа 1933 г. наблізіла правапіс да фанетычнага ладу нашай мовы, але канчаткова ўсё ж не ўдалося пазбегнуць праблемных момантаў: некаторыя словы (*соцыялізм, рэволюцыя*) не адпавядалі лагічнасці ў напісанні – пошукі моваведаў працягваліся. У выніку ў 1959 г. выйшлі «Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», якія праіснавалі аж да 2008 г., атрымаўшы новую рэдакцыю. Варта заўважыць, што ў ёй пераход [у] ва [ў] значна пашыраны, напрыклад: *ва ўніверсітэце, пасля ўнікальнай аперацыі, фаўна* і г. д. (раней было *ва універсітэце, пасля унікальнай аперацыі, фауна*). Закон Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» рэгламентуе дакладнае ўжыванне «У» і «У» на сучасным этапе, і мы павінны яго прытрымлівацца. У энцыклапедычным выданні 1994 г. «Беларуская мова» пра *Ў* чытаем: «Бывае вялікая і малая, мае рукапісную і друкаваную форму» [1, с. 580]. Узнікае пытанне: пры якой умове *Ў* будзе вялікая? Адказ знаходзім на сэрвісе «Моўная даведка» Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, дзе патлумачана, што «тэмп і рытм вымаўлення можа ўплываць на напісанне літар *У* або *Ў* толькі ў паэтычных творах», а таксама калі «надпіс <...> набраны поўнаасцю вялікімі літарамі, то такі спосаб набору не ўплывае на напісанне літары *Ў*» [4].

Унікальнай літары Ў у г. Полацку ўзведзены помнік рукамі мясцовага мастака І. В. Куржалава. Падзея адбылася падчас святкавання Дня беларускага пісьменства 3 верасня 2003 г. На стэле – кранальныя словы нашага земляка Р. І. Барадуліна: «Ад Еўфрасінні, ад Скарыны, ад Полацка пачаўся свет» (малюнак 2), якія падштурхоўваюць да думкі аб тым, што святло беларускай культуры, сапраўды, ідзе з глыбінь стагоддзяў.

Малюнак 2 – Помнік літары Ў

Сапраўды, літара Ў прайшла доўгі лінгвакультуралагічны шлях замацавання ў беларускім правапісе. Яе наяўнасць сведчыць аб рухомасці моўных працэсаў. Яна запатрабаваная, бо перадае ўсе тонкасці беларускага спеўнага слова, а таксама ахвотна выкарыстоўваецца ў якасці лагатыпа рознымі брэндамі і медыяпраектамі, звязанымі з беларускай мовай і культурай. Разнастайны дэкор у выглядзе літары Ў можна сустрэць у офісах і кватэрах беларусаў і замежнікаў; у Вілейцы вырабляюць аўтарскую кераміку з яе выявай; у крамах можна набыць драўляныя значкі, брошкі і кулоны з Ў, а таксама тэкстыльныя шоперы. Ў – дваццаць другая па ліку, выключная, папулярная і нават унікальная ў сваёй непаўторнай гісторыі ўзнікнення літара беларускага алфавіта.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Беларуская мова : энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мн. : БелЭн, 1994. – 653 с.
2. Тарашкевіч, Б. А. Беларуская граматыка для школ / Б. Тарашкевіч. – 5-е выданне, пераробленае і пашыранае. – Факсімільнае выданне, 1929. – Мн. : Народная асвета, 1991. – 136 с.
3. Запрудскі, С. М. Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі (1926) / С.М. Запрудскі // Веснік БДУ. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2004. – № 3. – С. 21–26.
4. Літара «ў» у поўнай назве МДЛУ. – URL: <https://daviedka.bnkorpus.info/18-mdlu/> (дата звароту: 20.03.2026).